
A TUDOMÁNYOS TUDÁS ÁRAMLÁSÁNAK MINTÁZATAI MAGYARORSZÁGON, 1770-1830

Az álom filozófiai értelmezésének kezdetei a 18–19. századi Magyarországon¹

Beginnings of the philosophical interpretation of dream in the 18–19th century Hungary

Dr. Gurka Dezső PhD

Gál Ferenc Főiskola, Pedagógiai Kar

gurka.dezso@gmail.com

Initially submitted September 12, 2018; accepted for publication October 18, 2018

Abstract

The first works treating dream philosophy (oneirology) were published at the end of the 18th century in Hungary, in a time, due to the educational traditions, dominated by the philosophy of Leibniz and Wolff. The first author who openly and autonomously was engaged with this philosophical issue was István Nyíri (1776–1836) in his *The Philosophy of Dream* (1836). This systematizing study used the concepts of Schelling as well (Konstruktion, Potenzen). Nyíri's typology was unique in the sense that he placed all phenomena relating to dreams (from awakeness or thinking to cases described by Memser or somnambulism) into to one interpretative field. Among the works published in the early phase of the Hungarian reception of German Idealism there was only one similarly autonomous writing, namely Lajos Schedius' *Principia philocaliae seu doctrina pulcri* (1828), which served as a model for Nyíri's treatise as well. *The Philosophy of Dream* is not only a key work of our oneirological literature but also an important stage in the development of 19th century Hungarian philosophy.

Kulcsszavak: oneirológia, magyarországi filozófia, német idealizmus, természetfilozófia

Keywords: oneirology, Hungarian philosophy, German Idealism, philosophy of nature

---

Az álom jelensége, amelyet a kora újkorban még elsődlegesen az irodalmi művek interpretáltak, a 18. század közepétől kezdődően a filozófia, majd a 19. század első évtizedeitől a medicina legitim vizsgálati területévé vált. E folyamat kezdetét Kantnak a svéd Emanuel Swedenborg műveire adott kritikái reflexiója, az *Egy szellemlátó álmai* (1766) jelezte, ám a filozófiai megközelítés lényegében csak Schelling – Jakob Böhme újrafelfedezése nyomán keletkező – írásaiban nyert polgárjogot. A széles körű érdeklődést kiváltó mesmerizmus által exponált jelenségekre is számos filozófiai reflexió született – maga Schelling szintén foglalkozott a szomnambulizmus jelenségeivel (Zovko, 1996: 96–97) –, ám a konkrét diszciplináris vonatkozások először Carl Gustav Carus schellingi alapokra épülő s a tudattalan fogalmát elsőként felvető lélektani munkái, illetve a megismerés pszichikai relációt középpontba helyező Jakob Friedrich Fries pszichologizáló törekvései nyomán kerültek a filozófiai megközelítések homlokterébe.

---

¹ Jelen tanulmány megírását, a kutatások finanszírozását az NKFIH K_16 119577 számú projekt tette lehetővé.

Az álom problematikája a korabeli magyar folyóiratokban is megjelent, ám a jelzett német filozófiai és tudományos diskurzusok jól szakaszolható folyamatai e relációban csupán töredékesen képződtek le. A magyarországi oneirológia korai műveit – Pálóczi Horváth Ádám, Szerdahely István, Verseggy Ferenc, Teleki József vagy Gaál György esetében – jobbra az esztétikai megközelítésmód jellemezte (Balogh, 2017: 5–12). Mivel ezen írások elsődlegesen a lélek perceptív avagy kreatív természetének kérdésében foglaltak állást, a diskurzus szükségszerűen kapcsolódott össze a művészi alkotás problematikájával. A filozófiai nézőpont primátusát deklaratív módon elsőként Nyiry István vállalta fel *Az álom philosophiája* (1836) című írásában. A tanulmány a szisztematizálás igényével készült: nem pusztán hivatkozásokkal alátámasztott érvelés, hanem egyszersmind egy olyan kísérlet is, amely az álmot – a korábbi, jobbra wolffiánus megközelítésektől eltérően – nem egy rögzített, egyezményes emberkép keretein belül értelmezte, hanem mint a különféle mozgásoktól a velük azonos kontinuumot képező éberléti és álomtevékenységekig terjedő emberi jelenséget problematizálta.

A továbbiakban – (1) a korabeli magyar álomfelfogások korszakainak és fontosabb műveinek áttekintését követően – (2) *Az álom philosophiája* kérdésfelvetéseinek specifikumait vizsgálom, s arra keresek választ, hogy a 18–19. századi filozófia-antropológiai irányzatok miként képződtek le Nyiry művében, (3) végül pedig a Nyiry-tanulmány eszmetörténeti helyének kijelölésére teszek kísérletet.

Az álom jelenségének magyar értelmezései a 18–19. század fordulóján

A 18. századi álomdiskurzusok – függetlenül attól, hogy felvetettek-e explicit filozófiai aspektusokat – szinte minden esetben kapcsolódtak valamilyen módon a tapasztalat, illetve az emberi értelem lehetőségeinek átfogó problematikájához. Magyar vonatkozásban e tematizálások kontúrjai természetesen elmosódottabbak, ám az eklektikus álomelméletek hivatkozásainak szövevénye mögött jobbra felsejlenek azoknak a tradícióknak a körvonalai, amelyekbe a szerzők a jobbra filozófiai alapfogalmak átvétele révén behelyezkedtek. Ahhoz, hogy a magyar recepció főbb tendenciái, a tudásáramlás folyamatai követhetőek, a hazai álomdiskurzusok pedig a nyugat-európai folyamatokkal összevethetőek legyen, szükséges tehát az egyes írások filozófiai kötődéseinek feltárása.

A magyar oneirológiai szakirodalom ezidáig a wolffiánus alapra épülő értekezésekkel foglalkozott legrészletesebben, már csak abból a tényből adódóan is, hogy a magyarországi álomelméletek nagyrészt a leibnizi-wolffi filozófia – oktatási tradíciók által biztosított – továbbélésének időszakában keletkeztek. E hagyomány alapjellemezőjeként Balogh Piroska, Gabriele Dürbeck vizsgálataira hivatkozva, azt emelte ki, hogy Wolffnál a létezők megismerésének lehetősége egy ontológiailag rögzített, általános érvényű valóságfogalomra alapult, amely a költői képzelet megítélésének is mércéjéül szolgált (Balogh, 2017: 6).

A magyarországi lélektan előtörténetének egyik legfontosabb darabja Pálóczi Horváth Ádám 1792-ben megjelent *Psychológiája*, amely európai összevetésben a wolffiánus szemléletű művek kései vonulatába tartozik (Laczházi, 2011: 142–143). Pálóczi az álmot egyfajta aktivitásként fogta fel (Hegedüs 2011: 129–132), ám a képzelőerő territóriumát, a wolffi értelmezésnek megfelelően, nem esik egybe a valóság fogalmával. Szerdahely József írásai szintén a képzelőerő működésének analógiájaként értelmezte a jelenséget, kapcsolatba hozva azt a művészi percepcióval, s hasonló felfogás jellemezte Verseggy Ferenc esztétikai munkáit is (Balogh, 2017: 6–9).

Az a wolffiánus megközelítés, amely szerint az elégséges alap elve nem értelmezhető a képzelőerő működésére nézve, a valóságfogalom és a költészetfelfogás egyfajta distanciájához vezetett, s ennek ironikus módon való tudatosítása legpregnansabban az álommal kapcsolatos költői művekben jelent meg. Verseggy *Az álomban vett tsók* című alkotása mellett (Balogh, 2017: 10) talán Fazekas Mihály *Még gyertyám el nem oltottam* kezdetű Ruzánda-versét lehetne jellemző példaként megemlíteni (Fazekas 1982: 30). A költő egy másik alkotása (Ámeli-verseinek egyik darabja, mely éppen az *Álom* címet viseli) tartalmilag ellentétes utat bejárva – itt tudniillik nem a szeretett lány alakját idézi fel csalárd módon az álom, hanem a kedves által elejtett rózsalevél ébreszti rá az elszenderülőt az örömteljes realitásra –

úgyszintén a vizsgált jelenség tűnékenységét és irrealitását nyomatékosítja.² Julow Viktor az álomszerűséget az Ámeli-költészet egészére nézve is specifikusan jellemzőnek tartotta (Julow, 1975: 210).

Az álom-valóság problematika természetesen jelen volt a korabeli orvosi, illetve orvosi népszerűsítő irodalomban is. Szőke Ferenc iskolai tankönyve az álmok fogalmát a képzelethez és az emlékezéshez kapcsolta, leválasztva róla az olyan nem közvetlen empirikus tapasztalaton alapuló jelenségeket, mint a lidércnyomás, a megszállottság és a jövőbe látás (Kovács, 2015: 56). Ugyanakkor az orvosi-lélektani kérdéseket felvető mesmerizmus, illetve a szomnambulizmus – magyarországi viszonylatban is eléggé kiterjedt – irodalmában az álom autonóm, ám a tudat által nem kontrollálható létezőként volt jelen (Tarjányi, 2002: 28–31). E jelenségcsoportnak szintén megvan az irodalmi visszahatása, például a mesmerizmus iránt élénken érdeklődő Kölcsey esetében, aki a *Celesztinában* valóságtól való elszakadást az álomjárás kifejezésekkel írta le: „minden álom, mi tettbe nem megy által; s tett nélkül a férfiú álomjáró léssen” (Kölcsey, 1960: I/1189).³

Gotthilf Heinrich Schubert, a megmagyarázhatatlan lelki működéseket elsőként tematizáló romantikus természetfilozófia egyik jeles képviselője 1808-ban a „lélek éjszakai oldala” címszó alatt foglalta össze ezeket a jelenségeket, Henrik Steffens pedig egy 1819-ban megjelent művében az alvás fázisát a tudat által nem befolyásolt állapotként írta le (Hinderer, 2004: 213–215). Gustav Carus, aki a magát a tudattalan (Unbewußt) kifejezést is bevezette, a tudatos működések mögött a tudattalan lelki élet (unbewußtes Seelenleben) determináló hatásait feltételezte (Gurka, 2016: 91). E szerzők kevésbé voltak jelen a hazai recepciótörténetben, a mesmerizmus jelenségeit taglaló írások pedig jobbra megmaradtak a rejtélyes események ismertetésének szintjén.

Mocsi Mihály *Elmélkedések a physiologia és psychologia körében, különös tekintettel a polgári és erkölcsi nevelésre* (1839) című műve azon kevesek közé tartozik, amelyek természetfilozófiai alapon szisztematizálnak. Mocsi jobbra schellingiánusként tartja számon a szakirodalom, ám ehelyt nem közvetlenül Schellingre hivatkozik, hanem iskolájának főként biológus illetve orvos tagjaitól, így Carl Gustav Carustól és Lorenz Okentől veszi példáit, s a legfontosabb kapcsolódási pontot az irányzat antidualisztikus szemléletének átvétele jelenti.⁴ A Göttingent járt szerző hivatkozik Lichtenbergre és Blumenbachra is, s külön fejezetet szentel a rassz kérdésének (Mocsi, 1839: 46–51). Az alvással kapcsolatos elgondolásai felvetik az álom problémáját is, amely szerinte nem választható el a lélektől, s nem tekinthető pusztán idegrendszeri jelenségnek; az álom és a valóság kapcsolatát pedig a schellingi egységsszemlélet jegyében értelmezi.⁵

A tartósan fennmaradt wolffianus tradíció – amelyet ismeretelméleti szempontból az etikai és vallásfilozófiai színezetet öltött Kant-vita sem írt felül – tehát csupán a nem dualisztikus jellegű megközelítések elterjedése nyomán kezdett háttérbe szorulni. Balogh Piroska a magyar oneirológia elméleti fordulatát 1820-as évekre teszi, főként a *Tudományos Gyűjteményben* megjelent írások alapján. Teleki Józsefnek *A régi és új költés különbségeiről* (1818) című műve a szabad költői fantázia kérdésében

² S felrezzentem. Ihol büszke eszünk kevély/
Fellengzéseit is hogyan teszi semmivé

Egy-két rózsalevéllé

Egy kis furcsa lány keze.

Fazekas, 1982: 57–60.

Fazekas, 1982: 57–60.

³ A rabság–szabadság, illetve álomvilág–passzivitás kettősség Kölcsey korai költészetében betöltött szerepéről lásd Gurka Dezső: Kölcsey Ferenc filozófiai tájékozódásának kanti-fichtei tendenciái, *Irodalomtörténeti Közlemények* (119), 2015/2, 224–226.

⁴ „De ha az összehasonlító psychológiát el nem mellőzheti [t.i. a szerző], még sokkal inkább nem azon szoros egybekötötést, mely van a' lélek s test között (...) 's ebben a' legderekkabb, a' lelket a' testtől el nem választó, az egész természetet, különösen az organicus világot szemök előtt tartó psychológusoknak, egy Hartmannak, Heusingernek, Carusnak 'stb. nyomán menni, 's a lélektudomány' azon állásából igyekszik szedni materiálékat, mely ítélete szerint legfelsőbb” (Mocsi, 1839: 3).

⁵ „Mikor ugyan a' lélek a' megtompult érzékektől kevésbé korlátoztatik, 's le készül mintegy szállni emberi állásáról, nagyobb hatással van rá az universum' élete ...” (Mocsi, 1839: 11).

a göttingeni Friedrich Bouterwek gondolatmenetét követte, Gaál György 1821-es álomelméletének (*Polylogikai Mulatság az Álomról és Alvásról*) külföldi forrása viszont egyelőre nem azonosítható be (Balogh, 217: 11–13); emellett mindkét írást az álom jelenségének a költői alkotófolyamat irányából történő megközelítése jellemzi.

A woffiánus szemlélethez képest végbement göttingeni iniciatívájú hangsúlyváltozások ellenére a húszas évek hazai dolgozataiban nem történt meg a radikális szemléletváltás, így cezúráját inkább csak a jénai posztkantiánus hatások nyomán kialakuló filozófiai-antropológiai tematizálás kapcsán lehet vonni, részben Mocsi Mihály, pregnáns módon pedig Nyiry István munkássága alapján.

Nyiry István Az álom philosophiája című tanulmányának problémafelvetései

Nyiry István – aki 1797-től kezdődően rajzot, majd matematikát tanított Sárospatakon, 1810-ben pedig a természettudományi tanszék vezetésére kapott megbízást, ⁶ az 1820-as évek elején pedig neveléstant is oktatott (Ugrai, 2008: 40) – Rozgonyi József halálát követően, 1824-től lett a kollégium filozófiatanára (Sipos, 2001: 84–87). Matematikai tárgyú munkái bekerültek a magyar határokon átnyúló diskurzusba is. *Prima elementa matheseos* (1821) című műve például megvolt Lorenz Oken könyvtárában (Hartung, 1852: 130), s az általa szerkesztett *Isis* 1832-es évfolyamában ismertetés is közölt róla, amely a matematika újszerű filozófiai felfogását emelte ki Nyiry kötetének jellemzőjeként (Oken, 1832: 455). A sárospataki professzor sokoldalú oktatói munkájából adódóan írásainak csupán egy része volt filozófiai vonatkozású, így *A halál philosophiája. Emlékbeszéd Rozgonyi József phil. prof. felett* (1823), *Disquisitio philosophica, de causis sermonis latini, Grammaticis philosophiae, categorias, Philosophis Grammaticam explicans* (1827), *A tudományok öszvessége I–III.* (1829–1831) és a *Conspectus philosophiae empiricae Lockii, scepticae Humii, criticae Kantii, transcendentalis Fichtii et Schellingii, ad suas categorias relati* (1824) című munkái, továbbá *Az álom philosophiája* című félszáz oldalas tanulmánya, amely 1836-ben jelent meg.

Nyiry álom-tanulmánya egy paradoxonból indul ki (a későbbiekben pedig annak feloldásában jelöli meg célját): míg a filozófia „ébreni s egészséges állapotunkra” reflektál, „létünknek eredetét nem ébreni tulajdonok fogják fel” (Nyiry, 1836: 3), metodikai szempontból pedig az „elemis” – nem „fentebb lévő”, vagyis alapul szolgáló – és az alapos kifejtés követelményét tűzi maga elé. A korban szokásos szembeállítás helyett már a 2. §. közös alapot keres az álom és a gondolkodás jelenségei számára: „Hogy azon szemfényvesztéseket, mellyek a tapasztalati lélektudományban álomi ’s ébreni állapotunkban feltűnnek, valamennyire felvilágosítsuk: múlthatatlanul mozgástudományi elveken kell kezdenünk” (Nyiry, 1836: 4).

Nyiry a rövid problémafelvetést követő fejezetekben látszólag messziről indulva, vagyis a reinholdi alaptételefilozófia (Elementarphilosophie) által pregnánsan kifejtett megalapozásprobléma exponálásával közelíti meg a tárgyalt jelenséget. A mozgástudományi megközelítésnek korszerűsége abból adódik, hogy nem pusztán a mechanikus szemléletből indul ki, hanem a „mechanikai”, „chemiai”, „élelműszeres” és „akaratszeri” mozgásszinteket különböztet meg (Nyiry, 1836: 4–6).

Az álomfilozófia fundamentuma tehát „az állati mozgás alaptétele” lesz, amelyet Nyiry a későbbiekben Oken (metodikai szempontból kritizált) mozgástana nyomán fejt ki. E bírálat kapcsán egyhelyütt szembe is állítja a schellingiánus filozófus törekvéseit korábbi mesterével, amennyiben Oken a „szoros elemis rend” kapcsán „fellebb kapaszkodásai között Schelling úrnál lejjebb maradt” (Nyiry, 1836: 12). Nyiry a maga metodikai kánonját – nevet itt nem említve, de jól felismerhető módon – éppen Schelling nyomán fejt ki. Mielőtt az állati mozgás alaptételét taglalná, megállapítja, hogy egy „léttudományból minden tudományos öszverakásoknak ki kell fejleni”, s ugyanakkor megadja e kifejlés szintjeit is:

⁶ „Midőn (...) Sipos Pál’ tanítószékének ideiglenes betöltésére az igazgatóság által felszólítottott, a természettudományt Schelling’ szellemében adá elő (1811–1813)” (Almási Balogh, 1846: 28).

- „1. Az egy létlő ponttól 'a materiális világ előállásáig.
2. Innen a' nehézkedő erő' feltűnéséig.
3. Továbbá a' chemiai menet' elemjéig (chemismus elementaris).
4. Majd fellebb a' világosság feltűnéséig.” (Nyiry, 1836: 9)

Az említetteken kívül a tanulmány számos helyén feltűnik még Schelling neve, s beazonosíthatóak a fogalmai is – a polaritást „tisztá ellensarkiság” formában (Nyiry 1836: 13), a Potenzen fogalma pedig eredeti alakjában (Nyiry, 1836: 13) szerepel –, s a filozófus két műve – *Erster Entwurf der Systems der Naturphilosophie* (1799); *Über Faradays neueste Entdeckung* (1832) – a hivatkozásokban is előfordul (Nyiry 1836: 42 és 18).⁷ Nyiry tanulmánya esetében a koherencia problémáját tehát nem pusztán amiatt kell felvetnünk, hogy az sok, időnként koncepciójában akár ellentétes szerzőre hivatkozik – a schellingi természetfilozófia vonulatához tartozók közül például Okenre és Ørstedre, más vonatkozásban pedig Herbartra, Klugéra és Mesmerre –, hanem annak okán is, hogy a schellingiánusként számon tartott magyar szerző magának a filozófusi életműnek is több, tartalmában jelentősen eltérő periódusából is merített. Az utóbbi probléma azért is lényeges, mert Nyiry éppen a mű szerkezetét is meghatározó metodika vonatkozásában jelölte meg mintájaként Schellinget.

Jóllehet számos általános schellingi fogalom is megtalálható a tanulmányban, alapvetően a fentebb idézett „öszverakások” hierarchiája és egy eredetiben idézett schellingi fogalom vezethet nyomra bennünket abban a kérdésben, hogy mit is merített lényegi elemként Nyiry a sokszínű – vagy ahogyan Karl Jaspers aposztrofálta: próteuszi (Jaspers, 1955: 61) – schellingi filozófiából. A „világosság” (Licht) fogalma ugyanis jellegzetesen a jénai természetfilozófiai korszak végé, mondhatni válságának következményeként tűnik fel Schellingnél (Gurka, 2012: 96–100), azonosságfilozófiájának nyitányaként. A magyar filozófus egyhelyütt – éppen az Okkennel való opponálás kapcsán – használja az „általános azonság” kifejezést, megadva a német eredetit (Identität) is (Nyiry 1836: 12).

A szóban forgó tényeknek két szempontból is koncepcionális jelentősége van az álom-tanulmány argumentációja szempontjából. Egyrészt magyarázatul szolgál arra, hogy miért lép túl Nyiry a jénai korszakra jellemző schellingi elektromosság-mágnesség-kemizmus fogalomhármason, s miért próbálkozik azzal, hogy a (filozófusként meglehetősen periférikus szerepű) Johann Friedrich Herbart visszaható erő, illetve eloszlató erő terminusra építse fel az állati mozgás alaptételét, mely fogalompár azután persze vörös fonalként húzódik majd végig a tanulmányon; másrészt arra is, hogy miért nem betűjében, hanem inkább gondolati struktúráiban és metodikájában recipiálta Schellinget. A tudomány rendszerként való felfogása egyébként annak, az eredetileg szintén schellingiánus Carl Christian Krausénak is központi gondolata volt, akivel Nyiry életének utolsó éveiben levelezést folytatott.⁸

A „minden tudományok öszverakása” terminus mögött a schellingi konstrukció-fogalmat – vagyis a triadikus fogalomhármason szintenkénti (Potenzen) kiépítését – vélhetjük felismerni. Nyiry egyébként konkrétan is említést tesz a filozófus számos művében szereplő szintekről, „rangok”-ként fordítva a Potenzen kifejezést (Nyiry, 1836: 26).⁹

⁷ Nyiry ugyanitt, a név említése nélkül, azt írja, hogy Schelling Faraday-tanulmánya „kijött nálunk magyarul is”. Az 1834-ben Sárospatakon megjelent fordítás „Magyarázta: Gr. V. K. A collegium új könyvtára kifestésére” szerzőmegjelöléssel látott napvilágot, de az előszó névalírása (Gróf Vay Károly ez id. természettud. Hallgató) felfedi az átültető kilétét (Gazda, 2012: 43).

⁸ Gibt es >> Wissenschaft<< folgerichtig nur im >>System der Wissenschaft<<, in dem jedes einzelne Wissen erst mit seiner Stelle im Zusammenhang auch seine wirkliche Berechtigung erhält. Dabei ist natürlich zu bedenken: >>gründlich und ganz zu erkennen, was Wissen, Wissenschaft und System der Wissenschaft ist, ist selbst nur innerhalb der Wissenschaft möglich<<. Deshalb erwächst hier eine durch und durch pädagogische Aufgabe” (Krause, 1869: 7).

⁹ A schellingi fogalom magyarítása máig ható problémája a Schelling-fordítóknak, a latin eredetű szó ugyanis egyszerre hordozza a lehetőség, erő és szint jelentéseket. Boros Gábor átültetése (Martin Heidegger: *Schelling értekezése az emberi*

A hierarchikus konstrukciók használata természetesen nem korlátozódik a mozgáselméleti fejezetekre, azok ugyanis Nyiry álomtipológiáját is áthatják, sőt e szintek leírására sajátos aritmetikai jelöléseket is alkalmaz a szerző. E metodika már önmagában is felidézi a schellingi mintát: a filozófus *A transzcendentális idealizmus rendszerében* az anyag levezetése kapcsán használta az A, B, C betűjeleket, illetve azok kombinációit (Schelling, 1984: 164–176).

Nyiry tehát viszonylag széles, s ugyanakkor meglehetősen eklektikus elméleti bázisra támaszkodva tesz kísérletet önálló koncepciójának kidolgozására, amely nem annyira a recipiált schellingi fogalmakon, mint inkább a tőle kölcsönzött sémákon alapul. Ahogyan írja: „philosophiai sémákat kell csinálni, ami az állati mozgást előnkbe állítja” (Nyiry, 1836: 26).

Az állati mozgás alaptételének kifejtése során négy szint közül – „mechanikai”, „chemiai”, „életműszeres” és „akaratszeri” – kiemelt jelentőséget kap a harmadik, amennyiben Nyiry szerint „az élet a magát egyre megújító és egyre törekvő chemia” (Nyiry, 1836: 16). Magának a szűkebben vett álomfilozófiai résznek a felvezetéséhez viszont előbb az akarati mozgás fogalmát járja körül. Az álomszintek taglalása szempontjából fontos kiindulópont, hogy az „egy eredetű az akarat az értelemmel” (Nyiry, 1836: 21), s ebből adódóan fiziológiai is azonos módon lokalizálható.

Nyiry – Lenhossék Mihály és Bugát Pál munkáira hivatkozva (Nyiry, 1836: 22 és 24) – a következő fiziológiai objektumokat különbözteti meg, amelyekhez funkciókat is rendel:

agyidegrendszer (a):	akarat
dúccidegrendszer (d):	akaraton- sőt tudaton kívüli
együttérzideg (e):	viszonyokat közvetít

Álomtipológiájának alapját ez az általa a fentiek alapján „aed-rendszer”-nek nevezett konstrukció adja, mielőtt azonban az egyes álomtípusok taglalásának nekifogna, egy olyan kombinatorikus rendszert vázol fel, amely a három fiziológiai objektum minden lehetséges permutációját – Nyiry szóhasználatában ’fogat’-ját – tartalmazza. Ehelyt korántsem a matematikus Nyiry önkényes felvetéseiről van szó, hanem éppen a schellingi konstrukciófogalom autonóm felhasználásáról. Schelling értelmezésében ugyanis valaminek az elgondolása – a korrespondenciaelvnek megfelelően – azonos magának a létrehozásnak a mozzanatával. Ebben az értelemben kerülhet sor *A transzcendentális idealizmus rendszerében* az anyag levezetésére (Schelling, 1983: 167–175), más vonatkozásban pedig a művészi teremtőerő schellingi felfogása is éppen ezen az elven alapul. Amennyiben tehát Nyiry az összes lehetséges kombinációt megadja, ezek részletes kifejtése során az álom minden egyes fajtáját le tudja írni, az alábbiak szerint:

az agyrendszer uralma

1. aaa ébreni állapot
2. eee fél szenderegés
3. add félálom

„az akarati agyrendeket elnyomják a többi idegrendek”

4. aee csendes álom
5. aed tarka álom
6. add nehéz álom
7. eee mélyálom

„minden agyidegrendszer befolyása nélkül”, „tudatnélküliek”

szabadság lényegéről (1809). T-Twins, Budapest, 1993.) a hatványok kifejezést vezette be, míg a többi interpretáció, jobb híján, a potenciák szóhasználatnál maradt.

8. eed álomjárás 1. fogatja, Kluge 4. lépcsője
9. edd álomjárás 2. fogatja, Kluge 5. lépcsője
10. ddd álomjárás 3. fogatja

Nyiry tipológiájának specifikuma, hogy az ébrenléttől, vagyis a gondolkodástól a Mesmer által leírt esetekig, illetve az alvajárásig egyetlen értelmezési mezőben helyezi el az összes álommal kapcsolatos jelenséget. A sokak által obskúrus színben feltüntetett alvajárást számára arra nézve jelent bizonyítékot, hogy „a mély álomban nem szűnik meg a gondolkodás” (Nyiry, 1836: 54). Az álomszintek tipologizálásának szándéka egybeesik Schelling törekvéseivel, aki *Clara. Ueber den Zusammenhang der Natur mit der Geisterwelt* (1811) című művében tette fel azt a kérdést – ráadásul a Nyiry-nél is centrális halál-problematika összefüggésében –, hogy „létezik-e az éberlét (Hellssehen) és a tulajdonképpeni alvás között egy vagy több átmeneti állapot?”¹⁰

A felébredés során – ugyanúgy, mint ahogyan elalváskor is – az álomhierarchia számos stádiumát járunk be, s ebből adódik, hogy a legmélyebb álomból is megőrződnek emlékképeink, pontosabban apró benyomások. Nyiry a álom és a tudat kapcsolatának taxonómiáját követően egy a pszichológia későbbi történetének szempontjából profétikus megjegyzéssel zárja tanulmányát: „Ugy látszik, hogy nem tudjuk még azon módot, mely által az álomjárás benyomások ébrenkorunkban visszahozattathatnak” (Nyiry, 1836: 54).

Nyiry szintéziskísérlete a korabeli magyar filozófiai törekvések aspektusából

Nyiry a magyar filozófiatörténeti szakirodalom, Almási Balogh Páltól datálhatóan (Almási Balogh, 1835: 123), schellingiánusként tartja számon. A ténylegesen fellelhető hivatkozások ellenére Nyiry álom-konceptiója azonban nem köthető egyértelműen konkrét schellingi fogalmakhoz, legfeljebb csak abban az értelemben, hogy a tanulmány makrostruktúráit a Schellingnél időről időre új tartalmakkal telítődő természetfilozófiai sémák – így a potenciaszintek, triadikus fogalmi szisztémák, geometriai jelölések – nyomán alakította ki. Éppen Nyiry tanulmányának koncepciózus szerkesztéséből adódik, hogy az – meglévő egyenetlenségei ellenére is – jóval koherensebb, mint a kortárs magyar filozófiai próbálkozások legtöbbje. *Az álom' philosophiája* – mindamellett, hogy csak egyes részelemeiben képezte le a romantikus természetfilozófia koncepcióit – a magyar Schelling-recepció második etappjához sorolható.¹¹

Nyiry álomelméleti összegzésének tartalmi szempontból legfontosabb schellingiánus jellemzője az, hogy végképp eltávolodott a wolffiánus értelmezések által felerősített dualitás-felfogástól, s így értelmezésében – a Schelling által fókuszba állított korrespondenciaelvnek megfelelően – a megismerő és a külső valóság, a megismerés és a létrehozás térénuma azonossá válik.

Mészáros András hívta fel a figyelmet arra, hogy a Nyiry tanulmányának antidualisztikus tendenciái és a halhatatlanság-problematika között szoros összefüggés van:

„Nyirynek a cikk természettudományos és kombinatorikai eszközeire azért volt szüksége, hogy a lélek halhatatlansága körül folyó teológiai-filozófiai vitában érvekkel szolgáljon a szubjektum és az objektum azonosságának schellingi álláspontjához. Vagyis: ha igaz, hogy az ún. tiszta visszahatáson alapul minden mozgás, és ugyanez a tiszta visszahatás (reflexió) a lélek alaptulajdonsága is, akkor bizonyítottan látszik

¹⁰ „Sollte aber nicht, fuhr ich nach einer Weile fort, der willkürliche Gebrauch des geistig-körperlichen Wesens nach dem Tode auf jeden Fall selten seyn? Gibt es nicht auch zwischen dem Hellssehen und dem eigentlichen Schlaf einen oder mehrere Mittelstände? Mir scheint der Traum ein solcher zu seyn und eigentlich ein unvollkommener Versuch, im Schlaf das Wachen und also das Hellssehen hervorzubringen” (Schelling, 1865: 122).

¹¹ Az 1790-es évek végén Jénában, a mineralógia területén keletkezett szimultán reflexiókat követően – 1817-től jelentek meg részletesebb magyarországi ismertetések a filozófus műveiről, majd pedig az 1830-as évek adaptációs kísérletei, illetve az 1842-es berlini előadásoktól kezdődően publikált beszámolók és elemzések képeznek jól elkülöníthető periódusokat (Gurka 2004, 198–222).

(a cikkben felsorolt kombinációs lehetőségek alapján), hogy ez a lélek jelen van a tudatosságban, az ösztönösségben és az akarattalanságban is” (Mészáros 2000: 162).

Ebből a konvergenciából következően a Nyiry-tanulmány egyetlen részletes kortársi reflexiója, Greguss Mihály *Jegyzetek az álomfilosófiára* című bírálata (Greguss, 1837) éppen a lélek halhatatlanságának – a Moses Mendelssohn műve nyomán magyar viszonylatban is viszonylag széles körű érdeklődést kiváltott¹² – problematikája felől közelítette meg a „tisztá visszahatás” (reflexió) problémáját. Greguss bírálata végül annak ellenére is kéziratban maradt, hogy szerzője Toldy Ferencről többször kérte írása *Tudománytárban* történő megjelentetését (Mészáros, 2000: 163), s így a kritika nyomán nem bontakozhatott ki egy szélesebb körű hazai álomelméleti diskurzus. (A szóban forgó kéziratnak Mészáros András Greguss teljes pályáivá szempontjából jelentőséget tulajdonít.¹³)

A német idealizmus kortárs magyar fogadtatásának korai időszakában napvilágot látott művek sorában csupán egy, Nyiry szintézis igényű dolgozatához hasonló, ám annál nagyobb volumenű, autonóm írás született: Schedius Lajos *Principia philocaliae seu doctrina pulchri* (1828) című munkája, melynek révén szerzője önálló tudományt, „univerzális embertudományt” (Balogh, 2005: 404) kívánt létrehozni.¹⁴ Nyiry Schedius *Philocaliájára* már két évvel annak megjelenését követően reflektált. Balogh Piroska kiemeli, hogy *A tapasztalati lélekismeretből lehozott széptudomány* (1830) első fele lényegében Schedius művének magyar nyelvű átirata, s közös konceptuális háttérrel feltételez Nyiry esztétikai és álomtani műve mögött (Balogh, 2017: 14). Schedius esetében a természetfilozófiai keretben értelmezett szépségproblematika szintén schellingi előképekre vezethető vissza (Gurka, 2018: 181–196), ami a két magyar szerző művének koncepcionális átfedéseire is magyarázatul szolgálhat.

A *Philocalia* nagy valószínűséggel összegző jellegét és autonóm törekvéseit tekintve közvetlen mintaként szolgált Nyiry álomfilozófiai alapvetése számára, s az álom átfogó emberi jelenségként való kidolgozása révén végső soron ő maga is „univerzális embertudomány”, egyfajta antropológia kidolgozására tett kísérletet. Az antropológia megközelítésmód nem példa nélküli Nyiry munkásságában. Mester Béla *Az angol műipar filosófiája* (1837) vonatkozásában szintén azt emeli ki, hogy annak kapcsán szerzője „az intézményesen cselekvő ember antropológiáját” írta meg (Mester, 2008: 23). A szisztematikusan megalapozott emberkép kifejtésének szándéka éppen *Az álom filosófiájának* törekvéseiből öröklődött át az egy évvel később megjelent műipar-tanulmányba.

Az álom filosófiája nem csupán oneirologiai szakirodalmunk egyik kulcsműve tehát, hanem a 19. századi magyarországi filozófia történetének is fontos állomása. Jóllehet Nyiry életművéről még nem született átfogó értékelés, a Schelling-követő filozófus tradicionális portréja viszonylag régen kialakult. Annyi talán már álomfilozófiai tanulmányának részletesebb áttekintése kapcsán is megállapítható, hogy a sárospataki professzor esetében nem pusztán az egyes schellingi fogalmak leképezéséről van szó, hanem egy olyan önállóságra törekvő, ám szükségszerűen csak elemeiben megvalósult szintéziskísérletről, amely ha át nem is alakítja, némileg talán árnyalhatja a magyar filozófiai élet követő jellegéről alkotott ítéletünket is.

¹² Platón *Phaidónjának* a Moses Mendelssohn-féle interpretációban (*Phaidón avagy a lélek halhatatlansága*. Ford. [Rathmann János. Jászöveg, Budapest, 2006](#)), illetve Pajor Gáspár magyar fordításában (*Mendelssohn Móses, Fédon, vagy a lélek halhatatlanságáról. Három beszélgetésbe írta német nyelven M. M. Magyarra fordított egy hazafi által*. Patzkó Ferencz betűivel, Pesten, 1793) végbement hangsúlyeltolódásairól lásd Gurka 1999: 26–33.

¹³ „Greguss Mihály sem nevezhető egyértelmű kantianusnak, hiszen gondolkodásában Kant mellett a felvilágosodás racionalizmusa és F. Bouterwek hatása is kimutatható. Róla viszont elmondható, hogy bizonyos szempontból már átlépte az iskolai filozófia kereteit, és polemikus írásaival, amelyek közül kiemelendő a kéziratban maradt Nyiry-bírálat, már belépett a reformkori magyar filozófia szereplői közé” (Mészáros, 2017: 76–77).

¹⁴ Balogh Piroska e tényt, a korábbi interpretációtól eltérően, erőteljesen nyomatékosította (Balogh, 2005, 404).

BIBLIOGRÁFIA

- ALMÁSI BALOGH Pál: Felelete ezen kérdésre: Tudományos művelődésünk története időszakonként mit terjeszt elénkbe a ' philosophia állapotja iránt; és tekintvén a ' philosophiát, miben's mi okra nézve vagyunk hátrább némely nemzeteknél?" In *Philosophiai pályamunkák*. Magyar Tudós Társaság, Buda, 1835.
- ALMÁSI BALOGH Pál: Emlékbeszéd Nyiry István r. tag felett, *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei* (7), 1842–1844, 19–31.
- BALOGH Piroska: „Artium pulchri essentia”: Az újrafelfedezés lehetőségei Schedius Lajos János széptani írásainak olvasatában. In uő (szerk. és jegyz.) *Doctrina pulchri: Schedius Lajos János széptani írásai*. Fordította Balogh Piroska és Kenéz Győző. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005, 381–422.
- BALOGH Piroska: „Az élet álom – csakhogymeddig az?” Az álom interpretációi a 18–19. századi magyarországi esztétikai diskurzusban, *Irodalomismeret*, 2017/3, 5–17.
- CRAMER, Konrad – PATZIG, Günther: Die Philosophie in Göttingen 1744–1987. In Hans-Günther Schlotter (Hrsg.): *Die Geschichte der Verfassung und der Fachbereiche der Georg-August-Universität zu Göttingen*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1994, 86–91.
- HARTUNG, H. (Eingesandt): *Catalog der Bibliothek von Laurentius Oken, welche am 17. Mai 1853 in Zürich gegen bahre Zahlung versteigert werden soll*. Ulrich, Zürich, 1852.
- FAZEKAS Mihály *művei*. (szerk. Julow Viktor) Szépirodalmi, Budapest, 1982.
- GAZDA István: *Tudománytörténeti kiadványok a XIX. századi Magyarországon. Orvostörténet, matematikátörténet, biológiatörténet, kémia-történet, csillagászat-történet*. Magyar Tudománytörténeti Intézet, Budapest, 2012.
- GREGUSS Mihály: Jegyzetek az álomfilozófiára, 1837. MTA Kézirattára, Ms 1311/Poss. MTAK/1970
http://real-ms.mtak.hu/16046/1/Egyh_Bolcs_4r_95.pdf
- GURKA Dezső: A lélek halhatatlanságának problematikája a Phaidónban és egy XVIII. századi Platón-interpretációban, *Különbség* (6), 1999/1, 26–33.
http://epa.oszk.hu/03300/03360/00007/pdf/EPA03360_kulonbseg_1999_1_026-033.pdf
- GURKA Dezső: Schelling filozófiájának magyarországi vonatkozásai a 18. század végén és a 19. század első évtizedeiben. In Mester Béla –Perecz László (szerk.): *Közelítések a magyar filozófia történetéhez. Magyarország és a modernitás*. Budapest 2004, 198–222.
- GURKA Dezső: A Filozófia és vallás kérdésfelvetéseinek szerepe Schelling filozófiájának áttematizálásában. In Friedrich Wilhelm Joseph Schelling: *Filozófia és vallás*. Fordította Weiss János. Attraktor, Máriabesnyő, 2012, 93–104.

GURKA Dezső: Carl Gustav Carus betegségfogalmának természetfilozófiai háttere, *Kaleidoscope* (6), 2016/7, 87–96.

GURKA, Dezső: Die Rezeption der Schelling'schen Naturphilosophie in der Ästhetik von Lajos Schedius. In Balogh Piroska – Fórizs Gergely (szerk.): *Anthropologische Ästhetik in Mitteleuropa 1750–1850—Anthropological Aesthetics in Central Europe 1750–1850*. Wehrhahn, Hannover, 2018, 181–196.

HEGEDÜS Béla: Érzékelés, álom, költészet. Pálóczi Horváth Ádám az álomról és a fantáziáról. In Csörsz Rumen István – Hegedüs Béla (szerk.): *Magyar Arión. Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről*. rec.iti, Budapest, 2011, 125–134.

HINDERER, Walter: Traumdiskurse und Traumtexte im Umfeld der Romantik. In Gabriele Brandstetter – Gerhard Neumann: *Romantische Wissenspoetik: die Künste und die Wissenschaften um 1800*. Würzburg, Königshausen & Neumann, 2004, 213–242.

JASPERS, Karl: *Schelling. Grösse und Verhangnis*. Piper, München, 1955.

JULOW Viktor: Fazekas Mihály. In uő: *Árkádia körül*. Szépirodalmi, Budapest, 1975, 206–217.

KOVÁCS JANKA: A lélek betegségeinek reprezentációi a magyar nyelvű orvosi irodalomban, 1770–1820, *Kaleidoscope*, 2015, 6/11, 27–68.

KÖLCSEY Ferenc *Összes művei* I–III. s. a. r., jegyz. ell. Szauder Józsefné, Szauder József, Szépirodalmi, Budapest, 1960

KRAUSE, Karl Christian Friedrich: *Vorlesungen über das System der Philosophie* I. Tempsky, Prag, 1869.

LACZHÁZI Gyula: Pálóczi Horváth Ádám „Psychológiá”-ja és a XVIII. századi lélektani irodalom. In: Szerk.: Csörsz Rumen István, Szerk.: Hegedüs Béla: *Magyar Arión. Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről*. rec.iti, Budapest, 2011, 135–153.

MESTER Béla: Rohan. Az idő? *Liget* (19), 2008/9, 23.

MÉSZÁROS András: *A filozófia Magyarországon – A kezdetektől a 19. század végéig*. Kalligram, Pozsony, 2000.

MÉSZÁROS András: Diszkurzusok között (Filozófia Felső-Magyarországon a hosszú 19. században), *Nova Posoniensia VII. A pozsonyi magyar tanszék évkönyve*, Szenczi Molnár Albert Egyesület, Pozsony, 2017, 68–94.

MOCSI Mihály: *Elmélkedések a physiologia és psychologia körében, különös tekintettel a polgári és erkölcsi nevelésre*. Egyetemi Nyomda, Buda, 1839.

NYIRY István: Az álom' philosophiája, *Tudománytár* (3), 1836/1, 163–182.

OKEN, Lorenz: *Isis*. Brokhaus, Leipzig, 1832.

SHELLING, Friedrich Wilhelm Joseph: *A transzcendentális idealizmus rendszere*. Fordította Endreffy Zoltán. Gondolat, Budapest, 1983.

SCHELLING, Friedrich Wilhelm Joseph: *Clara oder Zusammenhang der Natur mit der Geisterwelt. Ein Gespräch*. Cotta, Stuttgart, 1865.

SIPOS István: A polihisztor Nyiry István emlékezete, *Zempléni Múzsza*, 2008/8, 84–87.

TARJÁNYI Eszter: *A szellem örvényében : a magyarországi mesmerizmus, szellemidézés, teozófia története és művészeti kapcsolatai*. Universita, Budapest, 2002.

UGRAI János: A gyakorlatias népoktatás jegyében. Pestalozzi eszméinek sárospataki megjelenése, *Iskolakultúra* (18), 2008/1–2, 39–49.

ZOVKO, Marie-Elise: *Natur und Gott: das wirkungsgeschichtliche Verhältnis Schellings und Baaders*. Würzburg, Königshausen & Neumann, 1996.